

УДК 94(510).04/05

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2017.133.2.13>В. Рубель, д-р іст. наук, проф.
Київський Національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

"ДИНАСТІЙНІ ІСТОРІЇ" ДОБИ МОНГОЛЬСЬКОГО ПАНУВАННЯ В КИТАЇ ЯК ФЕНОМЕН КЛАСИЧНОГО КИТАЙСЬКОГО ІСТОРІОПИСАННЯ

В часи монгольської династії Юань (1271-1368) написані три "династійні історії" (чженши) – присвячена киданьській імперії Ляо (907-1125) "Історія Ляо" (Ляоши), присвячена чжурчженьській імперії Цзінь (1115-1234) "Історія Цзінь" (Цзіньши), та присвячена китайській імперії Сун (960-1279) "Історія Сун" (Сунши). Попри відмінності в розмірах (Ляоши складається з понад 300 тис., Цзіньши нараховує понад 900 тис., обсяг Сунши близько 4 млн ієрогліфів), писалися вони в правління імператора Тоґон-Темур (Юань Шунь-ді: 1333-1368), а кураторами проекту виступали керівники уряду Тоґто (1314-1356) і Алути (?), які не були етнічними китайцями і погано знали на китайському письмі. Це забезпечило хроністам-китайцям, які безпосередньо писали означені чженши, унікальну непідконтрольність владі, мінімізувавши можливості цензурного тиску на авторів. Особливо це стосується Сунши, яка фіксує звірства монголів під час завоювання Китаю, оспівує героїв антимонгольського опору. "Історія Сун" є ледь не єдиною в історії офіційного китайського історіописання працею, автори якої перебували під мінімальним цензурним контролем і тому писали історію не так, як наказувала влада, а як самі розуміли історичний процес.

Написання паралельно з історією китайської імперії Сун "династійних історій" киданьської держави Ляо і чжурчженьської держави Цзінь як вартих "увічнення" окремими чженши імперій підкреслювало легітимність монгольської династії Юань, котра по аналогії з Ляо і Цзінь аргументувала своє право на статус "Синіє Неба". Створення в юаньські часи одночасно трьох чженши не лише фіксувало історію попередніх династій, а підкреслювало статус монгольських ханів як легітимних імператорів, оскільки прецедент киданьської і чжурчженьської династій доводив, що легітимними в Китаї можуть бути правителі не китайського походження (в даному випадку – монгольські Юань-Чінгізиди).

Ключові слова: Китай, історіописання, династійні історії, монгольське панування, Ляоши, Цзіньши, Сунши.

Протягом своєї багатотисячолітньої історії китайський народ неодноразово потрапляв у складні кризові ситуації, які ставили на межу виживання не лише його державність, а й саму етнічну ідентичність. Особливим драматизмом на цьому фоні вирізнялося XIII ст., протягом якого до 1230-х років під управлінням чужоземної чжурчженьської влади перебували корінні для усіх ханьців землі долини р. Хуанхе, а на кінець 1270-х років в результаті масштабних монгольських завоювань увесь Китай потрапив під владу монгольських ханів, яку 1271 р. онук знаменитого творця монгольської ординської державності Чінгіс-хана [1206-1227] хан Хубілай (1215-1294) оформив під офіційним брендом "династії Юань" (1271-1368/1388). Та як стверджує народна мудрість, "не буває худя без добра". І одним із елементів означеного "добра" стала унікальна свобода наукової творчості, яка звалилася на придворних юаньських істориків в результаті встановлення в "Піднебесній" влади недостатньо поінформованих в китайській ієрогліфіці степняків, що об'єктивно послабило щільність цензурного контролю за діяльністю науковців. При цьому, монгольська чінгізидська за походженням династія Юань, заволодівши усім Китаєм, намагалася здобути прихильність своїх численних підданих-ханьців показовим дотриманням "цивілізованих" традицій попередників, а одною із таких усталених норм був своєрідний "історичний обов'язок" кожної всекитайської династії подбати про створення "правильної історії" (чженши)³ її попередниці, тому Юані не стали скупитися і щедро профінансували відповідну роботу своїх придворних китайських науковців. А враховуючи, що в процесі своїх градіозних завоювань окрім власне китайської династії Сун (960-1279) монголи знищили в Північному Китаї уже згадану вище "Золоту" чжурчженьську імперію Анчунь (кит. Цзінь: 1115-1234), а перед тим у періодичних війнах з Сунами частину китайських земель контролювала ще й "Залізна" киданьська імперія Мос (кит. Ляо: 907-1125), причому за

правителями усіх цих держав китайська політична традиція визнала право на володіння імператорським титулом "Сина Неба" (кит. 天子), стає зрозумілим, що в означених умовах для офіційних історіографів "Піднебесної" відкрилося неосяжне за масштабами поле для професійної роботи. Результатом такого унікального збігу обставин стало створення придворними юаньськими літописцями одразу трьох "династійних історій", робота над якими була завершена у 1340-х рр.

Першою із них стала присвячена киданьській державі "Історія [династії] Ляо" (Ляоши).

Написання означеної чженши має певну історію.

Вперше необхідність створення офіційної історії імперії киданів була усвідомлена ще у цзіньські часи чжурчженьської "Золотої" імперії Анчунь, оскільки чжурчженьський царський рід Ваньань прийшов до влади в Північному Китаї і Маньчжурії, зруйнувавши киданьську "Залізну" імперію Ляо, і отже в традиції китайського класичного історіописання мав подбати про написання офіційної історії своєї попередниці. Наказ про це віддав цзіньський імператор Ваньань Хела (Цзінь Сі-цзун: 1135-1149), довіривши означену роботу одному зі своїх придворних істориків, якого звали Єлюй Гу (? – до речі, киданину за національністю) [6, с. 255]. Щоправда, невдовзі цей літописець помер, тому роботу над першим, цзіньський, варіантом киданьської історії ухвалено в 1148 р. завершив ще один придворний чжурчженьський історик (також етнічний киданин) Сяо Юнци (?) [11, с. 26]. Однак статусу чженши цей твір, обсягом у 75 глав "сувоїв"⁴ (кит. цзюань – 卷), не набув, оскільки якість означеної роботи була визнана іншими істориками явно недостатньою – автори використали мало джерел, китайська мова написаного виявилась надто кострубатою (що не дивно, адже писали її етнічні кидани), а фактологічна інформативність праці явно не відповідала високим стандартам "династійних історій": події, які варто було викласти стисло – описували надто розлого, події, що потребували детального опису – фігували надто стисло, а одні й ті самі імена чи географічні назви часом записувалися в різних главах різними ієрогліфами, що істотно плутало змістову складову. В історіографічній

³ У вітчизняній синології такий жанр творів класичного китайського історіописання як чженши прийнято перекладати словосполученням "династійна історія", проте в прямому значенні вона має перекладатися саме як "правильна історія" (正史), а отже по суті – це рекомендована владою офіційна версія минулого, яка набувала легітимності після затвердження її остаточного тексту безпосередньо імператором.

⁴ Із них 30 глав припало на аннали-беньцзі, 5 – на трактати-чжи і 40 – на життєписи-лечжуань.

традиції означена праця залишилась під неவிбагливою назвою "Історія [створена] Сяо Юнци" (*Сяо Юнци ши*).

Невдача з першим варіантом киданьської історії змушувала цзіньську владу вжити заходів до виправлення ситуації, проте достойних виконавців для такої роботи знайшли не одразу. Лише 1189 р. імператор Ваньян Цзін (Цзін Чжан-цзун: 1189-1208) довірив виконання такої відповідальної роботи колективу із 13-ти своїх придворних істориків (шестеро із яких були киданями) на чолі з етнічним китайцем Чень Даженем (?) [5, с. 157, 485]. Новий авторський колектив з посиленою енергією взявся за роботу, зібрав колосальний обсяг документів (в імперії Цзін був виданий наказ підданим передати в комісію з написання киданьської історії усі наявні у населення матеріали, що стосуються історії імперії Ляо), але вже 1207 р. робота над означеною історією припинилася, оскільки держава чжурчженів ув'язалася у виснажливу війну з монголами Чінгіс-хана, і цзіньським імператорам стало не до історичних розвідок. Робота над другим варіантом лясської історії затигла на етапі збирання матеріалів, комплекс яких залишився в історичній пам'яті як "Історія Чень Даженя" (*Чень Даженъ ши*).

Зацікавилися написанням офіційної версії історії киданів і в державі Південна Сун, де за наказом імператора Чжао Шеня (Сун Сяо-цзун: 1162-1189) її писав і завершив у 1180 р. помічник начальника палацової імператорської книгарні Є Лунлі (?), проте масштаб цієї праці виявився ще скромнішим за доробки його північних колег-цзіньців. Його "Опис [історії] держави киданів" (*Циданьгочжи*) [1] нараховує лише 27 глав і на статус *чженши* претендувати не може. Хоча структурно "Опис [історії] держави киданів" майже повністю відтворював структурні елементи класичної "династійної історії", оскільки складався з 12 глав імператорських анналів, в яких хронологічно рік за роком подавалися основні події політико-династійної еволюції держави киданів починаючи від її засновника Єлюй Амбаганя (кит. *Абаоцзі*: 872-926), який став її першим імператором у 907 р., – і завершуючи крахом "Залізної" імперії Ляо в 1125 р. У наступних семи главах були представлені життєписи лясських імператриць і царевичів, а також біографії найвидатніших чиновників лясської епохи. За ними йшли глави, в яких подана документована історія міжнародних відносин Ляо з державою Сун, стислий опис адміністративних одиниць, з яких складалася киданська держава, а також дані про північних сусідів киданів, віднесених автором до категорії "варварських" народів. Фіналізують *Циданьгочжи* 5 додатків, до яких увійшли звіт Є Лунлі імператору про завершення роботи над рукописом, стислий огляд буття киданів у доімперські часи, таблично викладений у хронологічній послідовності перелік основних подій в житті усіх дев'яти киданських імператорів, генеалогічні таблиці киданських володарів, а також географічна карта імперії Ляо.

Вчетверте ідея про необхідність написання повної офіційної історії лясської держави постала перед придворними істориками Китаю уже по завершенні монгольського завоювання "Піднебесної", але і при дворі юаньських Чінгізидів таке геополітичне розуміння минулого викликало запеклі інтелектуальні дискусії. Етнічні монголи та інші степняки скласти таку історію китайськими ієрогліфами не могли, а в середовищі китайських науковців (які мали безпосередньо писати таку *чженши*) ставлення до імперії киданів було далеко не однозначним. Частина науковців консервативно вважала, що кидані були "варварами", їхній правитель присвоїв собі імператорський титул "Сина Неба" незаконно, а отже їхня історія має бути описана в контексті історії китайської імперії Сун, якій єдиний треба присвятити чергову

чженши. А вже у ній у відповідному розділі біографій кілька глав-цзюанів можуть бути присвячені опису народу киданів, їхнього господарського і побутового життя, традицій і політичної історії. Проте при юаньському дворі перемогла інша точка зору: що імперія Ляо була цілком суверенною державою, що імператорський титул її правителів був визнаний самими Сунами, і отже історія киданів цілком заслуговує на окрему *чженши*. Крапку у тривалих диспутах поставив останній юаньський владика Тоґон-Темур (Юань Шунь-ді: 1333-1368), який урадив, що усі три імперії – киданська Ляо (907-1125), чжурчженська Цзін (1115-1234) і власне китайська Сун (960-1279) – очолювали свого часу династії легітимних взаємно визнаних "синів неба", а отже кожна з них заслуговує на власну *чженши*; і доручив у 1343 р. написати такі "династійні історії" колективу із 23-х придворних юаньських істориків, призначивши куратором означеного проекту корінного степняка, представника спадкової ханської аристократії кочового народу меркитів Тоґто [2, с. 167] (кит. *Томо*: 1314-1356).

Тоґто був загартованим в інтригах придворним службовцем⁵. Ще 26-річним юнаком він умудрився домогтися, щоб його дядько, відомий в минулому полководець, а тоді всесильний юаньський канцлер Баян (?-1340) був виведений зі складу Вищої державної ради Юаньської імперії і засланий до глухої провінції, після чого сам Тоґто зайняв його місце. Потім він відзначився як енергійний керівник масштабних робіт по відбудові занедбаних в умовах монгольського панування іригаційних комплексів Китаю, як активний борець з піратством у приморських районах імперії, а пізніше – як діяльний організатор боротьби з китайським антимонгольським повстанням "червоних пов'язок". Водночас, Тоґто отримав непогану, як для степняка, конфуціанську освіту (читав китайські ієрогліфи). Тож довіряючи такій людині кураторство проекту по написанню одразу трьох *чженши*, Тоґон-Темур добре знав кому доручає цю відповідальну роботу.

Спочатку Тоґто організував придворних істориків на активну роботу по кодифікації і належному редагуванню уже зібраних їхніми попередниками матеріалів з історії киданів – і вже за рік у 1344 р. "Історія [династії] Ляо" (*Ляоши*) була представлена юаньському імператору та схвалена ним.

Ляоши складається зі 116 цзюанів, зведених у чотири розділи, і має обсяг у понад 300 тис. ієрогліфів [4]⁶, в яких з достатньою повнотою описувалася історія "Залізної" киданьської держави.

Починають *Ляоши* цілком традиційно 30 глав "Основних записів" (*Беньцзі*), які можна назвати анналами киданьської історії. У них представлена базова канва основних історичних подій з історії киданів, розкладена по главах за правліннями киданьських владик, із яких перші дві [遼史/卷1-2] присвячені фундатору імперії Єлюй Абаоцзі (Ляо Тай-цзу: 907-926). У них представлений образ неординарного правителя, який, з одного боку, не зовсім чесно прийшов до влади (знищивши багатьох вождів-конкурентів і чималу частину власної родні), а з іншого – скористався нею не для власного задоволення, а для величі імперії Ляо, котру сам і заснував. Адже саме його правління ознаменували: якісне покращення бойо-

⁵ Докладний життєпис Тоґто див. у династійній "Історії Юань" (*Юаньши*) у главі 138 розділу *Льчжуань* ("Життєписи"). Означений текст розміщений в Інтернеті за адресою: <http://zh.wikisource.org/wiki/元史/卷138>.

⁶ Зручною для роботи з означеною *чженши* є інтернет-версія *Ляоши*, розміщена за адресою: <http://zh.wikisource.org/wiki/遼史>.

вого потенціалу киданьської армії та відповідний початок успішних походів киданів у Китай, розробка близько 925 р. власного киданьського ієрогліфічного письма (куратором означеного процесу виступив його молодший брат царевич Єлюй Дела), завоювання розташованої в межах Примор'я і Східної Маньчжурії тунгусо-корейської держави Бохай (698-926), налагодження прямих дипломатичних стосунків з потужними корпораціями уйгурських купців, під контролем яких перебувала значна частина високоприбуткових торговельних артерій "Великого Шовкого шляху" тощо.

Із восьми інших лясоських імператорів двох сувоїв були також удостоєні:

- другий Єлюй Деґуан (Ляо Тай-цзун: 926-947), з правлінням якого символізується остаточне поневолення держави Бохай та початок територіальних придбань киданів у Китаї (16 округів провінцій Хебей і Шаньсі, включаючи знаменитий Яньцзін – нині це китайська столиця Пекін!) [遼史/卷3-4];

- четвертий Єлюй Цзін (Ляо Му-цзун: 951-969), який захопив престол у нещадній боротьбі з родичами і тому правив виключно методами тотального терору і масового залякування [遼史/卷6-7];

- та п'ятий Єлюй Сянь (Ляо Цзін-цзун: 969-982), який, з одного боку, масово боровся з корупцією і непрофесіоналізмом чиновників та вдало воював з китайськими Сунами, а з іншого – зійшов на престол, убивши на полюванні рідного брата, а владні повноваження використав для тотальної китаїзації лясоської державності, чим значною мірою посприяв її подальшому переороженню і краху [遼史/卷8-9].

Три глави [遼史/卷18-20] виділили на царювання сьомого лясоського владика Єлюй Цзунчженя (Ляо Сін-цзун: 1031-1055), який став імператором у шестирічному віці, чим одразу скористалася придворна лясоська камарилья, розкравши казну і вкинувши імперію у тенета масової корупції. А коли Сін-цзун підріс, він лише доруйнував державні фінанси непотрібними війнами з Сунами і тангутами та залишився в пам'яті імператором, з царювання якого імперія Ляо швидко пішла до загибелі.

Лише однієї глави [遼史/卷5] удостоївся третій лясоський володар Єлюй Жуань (Ляо Ши-цзун: 947-951), який протягом свого дуже нетривалого царювання встиг виказати себе непоганим полководцем у війнах з Сунами, але швидко спився і був убитий власними охоронцями.

Зате правління решти киданьських імператорів, судячи з обсягу виділених глав, представлені набагато детальніше:

- останній дев'ятий лясоський імператор-невдаха Єлюй Яньсі (Ляо Тяньцзо-ді: 1101-1125), який програвши війну чжурженям, потрапив до них у полон, де і закінчив свої сумні роки життя, удостоївся чотирьох глав [遼史/卷27-30];

- правлінню його славетного діда восьмого лясоського владика Єлюй Хонцзі (Ляо Дао-цзун: 1055-1101), що першим почав претензійно називати свою державу не просто "Ляо" (遼), а "Велика Ляо" (大遼), присвячені одразу шість глав [遼史/卷21-26], в яких цього володаря описали як реформатора, що щиро намагався повернути імперії подвійну етнічну дуальність киданів як воєнків і правителів – та китайців, як працюючих підданих і науковців, проте завершилося це тільки поглибленням господарського занепаду та корупційного загнивання "Великої Лясоської імперії".

Нарешті, абсолютний рекордсмен – це шостий лясоський володар Єлюй Лонсуй (Ляо Шен-цзун: 982-1031),

правлінню якого присвячені аж вісім глав [遼史/卷10-17]. І не дивно, адже на часи його правління припадає не формальний, а реальний апогей лясоської могутності, коли в результаті блискавично вдалої війни з Сунами 1004-1005 рр. кидані нав'язали останнім у 1005 р. Чаньюаньський мирний договір на умовах визнання за лясоськими володарями імператорського статусу та сплати Сунами регулярної щорічної данини (оформлялася як "дарунки" від китайського імператора його киданьському "брату") у розмірі 200 тис. "відрізів" (匹) шовку та 100 тисяч "зливків" (兩) срібла.

Другий розділ іменується "Книги" (Шу) і повністю відповідає жанру трактатів. У 32-х його главах [遼史/卷31-62] представлена інформація щодо організації військової справи у киданів [遼史/卷31-36], подається детальний географічний [遼史/卷36-41] та етнографічний [遼史/卷42-44] огляд імперії Ляо, представлена структура та еволюція її чиновницько-бюрократичної організації [遼史/卷45-48] та пов'язаний з нею придворний церемоніал [遼史/卷49-53, 55-58], описані особливості киданьської музики [遼史/卷54], господарське життя і торгівля [遼史/卷59-60], а також основи киданьської правової системи покарань і заохочень [遼史/卷61-62].

Певною специфікою вирізняється третій розділ "Таблиць" (Бяо), у восьми главах якого подана офіційна версія походження киданьського етносу [遼史/卷63], містяться стислі біографії усіх некоронованих членів імператорського роду різних поколінь [遼史/卷64-67] та найвпливовіших імператорських фаворитів і фавориток [遼史/卷68], коротко охарактеризовані основні племена і народності Маньчжурії, які визнали домінування киданів і влилися до імперії Ляо як напівпривілейовані васали [遼史/卷69], поданий детальний перелік провінцій і областей, на які адміністративно поділялася імперія Ляо [遼史/卷70].

Завершальний четвертий розділ *Ляоши* цілком прогнозовано іменувався *Лечжуань* ("Життєписи") і включав понад 250 "життєвих історій" – детальні біографії лясоських імператриць, імператорських дружин рангом пониже та найвпливовіших наложниць, розгорнуті портрети найпомітніших лясоських царевичів, найвидатніших чиновників, сановників, полководців, науковців, каліграфів, художників і окремою главою [遼史/卷107] – найзнаменитіших жінок лясоської епохи.

Із усіх цих діячів лясоської історії особливо позитивних відгуків удостоїлися, звичайно, лясоські полководці. Зокрема: жорсткий на полі бою і тому успішний у війнах з Сунами воевода Єлюй Ша (?-988), якого за вражаючі перемоги і твердість характеру імператор Єлюй Цзін (Ляо Му-цзун: 951-969) призначив канцлером імперії Ляо [遼史/卷84]; уславлений перемогами над Сунами і унікальним гуманізмом до мирного населення лясоський полководець Єлюй Сюґе (?-998) та його бойовий соратник не менш удачливий в боях з китайцями воєначальник Єлюй Сечжень (?-999) [遼史/卷83]. Стислим біографіям найздібніших чиновників лясоської епохи присвячений 105-й *цзюань Ляоши*, життєписам найвидатніших представників майстрових професій – глава 106, найзнаменитішим лясоським жінкам – глава 107, винахідникам – глава 108, а придворним акторам і євнухам –

глава 109. П'ять глав [遼史/卷110-114] описували темними фарбами недостойних лясських міністрів і вищих сановників, які увічнили себе на стезі зради, лицемірства, розпусти й підступності.

Передостання 115-а глава *Ляоши* подає стислу етнографічну, культурно-господарську і політичну характеристику двох найпомітніших сусідів тогочасного далекосхідного імперського світу – корейської держави Корея (918-1392) і тангутської Сі Ся (1038-1227). В останньому 116-му цзюані автори спробували зберегти інформацію про киданську мову й писемність, склавши детальний словник лясських імен і титулів, записавши їх киданською мовою з відповідним китайським перекладом і тлумаченням. Завершує *Ляоши* невеличка післямова, обсяг якої дає підстави вважати її ще одним додатковим сувоєм означеної "династійної історії".

Майже одночасно з *Ляоши* інша комісія придворних юанських істориків завершила роботу над ще одним масштабним проектом – "Історією [династії] Цзінь" *Цзіньши* [9]⁷ (135 глав), в якій описувалися події, пов'язані з історією "Золотої" імперії чжурчженів, що існувала протягом 1115-1234 років. Її створенням займався колектив із шести придворних юанських істориків китайського походження, політико-ідеологічний контроль за роботою яких здійснював все той же Тоґто. Проте враховуючи, що знання останнім ієрогліфіки жадали кращого, реальне керівництво проектом по створенню означеної *чженши* здійснював етнічний китаєць Оуян Сюань (1283-1357) [2, с. 182] – видатний літератор, каліграф і історик, який на момент написання означеної "династійної історії" був одночасно визнаним науковцем (академіком академії Ханьлін) і впливовим чиновником (мав ступінь *цзіньши* і відповідав за підготовку текстів імператорських указів).

Структура *Цзіньши* майже повністю повторювала *Ляоши*. І хоча загальний обсяг "Історії [династії] Цзінь" (понад 900 тис. ієрогліфів) був ледь не утричі більшим від "Історії [династії] Ляо", усі цзюані цієї "династійної історії" також були зведені у чотири розділи.

Перший, поданий під назвою "Основні записи" (*Беньцзі*), традиційно являв собою аннали царювань чжурчженських владик і складався з 19 глав, із яких перша фіксувала передісторію народу чжурчженів та його правлячого роду Ваньянь до утворення власне "Золотої" державності Цзінь. Чотири наступні цзюані [金史/卷2-5] послідовно описували правління перших чотирьох цзіньських імператорів, починаючи з фундатора імперії Цзінь Ваньянь Аґуди (Цзінь Тай-цзю: 1115-1123). Одного цзюаня [金史/卷13] удостоївся також сьомий чжурчженський імператор Ваньянь Юньцзі (1208-1213), в правління якого для чжурчженів почалися великі проблеми у зв'язку з початком війни з монголами Чінгіс-хана, а сам він був, врешті-решт, убитий власними генералами під час двірцевого перевороту. Із інших чжурчженських імператорів найбільшій уваги хроністів удостоївся шостий цзіньський володар Ваньянь Цзін (Цзінь Чжан-цзун: 1189-1208), який намагався за роки свого володарювання припинити процеси повзучої китаїзації чжурчженського суспільства, в руслі чого заборонив китайський одяг, активно сприяв поширенню чжурчженської мови в офіційному діловодстві і навіть спробував пристосувати до чжурчженських реалій державну мудрість Конфуція (конфуціанські храми були встановлені в кожному повіті імперії), а у війнах з Сунами здобув у 1206 р. блискучу перемогу, відстоявши чжурчженський

політичний суверенітет перед китайською агресією з півдня. Не дивно, що правлінню такого колоритного лідера присвятили одразу чотири сувої [金史/卷9-12]. Трохи менше уваги (по три сувої на кожного) виділили на опис правлінь Чжан-цзуну попередника Ваньянь Улу (Цзінь Ши-цзун: 1161-1189) [金史/卷6-8] та одного із його наступників – Ваньянь Сюня (Цзінь Сюань-цзун: 1213-1224) [金史/卷14-16]. Два цзюаня описували правління передостаннього цзіньського імператора Ваньянь Шоусюя (Цзінь Ай-цзун: 1224-1234), котрий, прагнучи зміцнити свою державу для достойної відсічі монгольській навалі, енергійно боровся з корупцією, вводив в імперії нові прогресивні закони і навіть спробував (що, правда, безуспішно) замиритися на півдні з Сунами, щоб усі сили кинути на боротьбу з агресією степняків на півночі. Але результати його царювання виявилися трагічними: монголи чжурчженів побили, Суни підтримали степняків, і завершив своє життя Ай-цзун у столичному Пекіні самогубством [金史/卷17-18]. Останній 19-й сувій розділу "Основних записів" фіксував коротке і трагічне царювання (але вже не правління) останнього десятого представника цзіньської імператорської династії Ваньянь Ченьліня (1234), який до кінця бився з монголами і також покінчив з собою, щоб не потрапити в полон до інтервентів, коли останні увірвалися до чжурчженської столиці Чжунду (нині Пекін).

Детальний опис чжурчженських національних звичаїв і обрядів, їхнього календаря та принципів військової організації, географії й адміністративної системи імперії Цзінь, розвитку її господарства і торгівлі, структури цзіньської імперської адміністрації, а також стислий огляд стану наук і мистецтв в імперії *Анчунь гурунь* міститься у другому розділі *Цзіньши*, що носить найменування *Чжи* ("Трактати") і складається з 39 глав [金史/卷20-58].

Зовсім невеликий за обсягом [金史/卷59-62] третій розділ *Цзіньши*, який складається із відповідної кількості хронологічно-генеалогічних таблиць (тому так і називається *Бяо* – "Таблиці"), що ілюструють походження та персональну еволюцію найродовитіших чжурчженських родів.

Традиційно найбільший четвертий розділ іменувався *Лечжуань* ("Життєписи"). Він складався з 73-х глав [金史/卷63-135] і включав близько 650 життєписів – офіційні біографії цзіньських імператорських дружин, наложниць і царевичів, а також "життєві історії" найвидатніших діячів цзіньської політики і військової справи, чиновницько-бюрократичної служби, науки і культури. Серед найколотніших особистостей цзіньської епохи особливий інтерес, з точки зору їхнього внеску в означені аспекти буття, викликають численні біографії цзіньських воєначальників.

Серед них:

- найзнаменитіший чжурчженський воєначальник Ваньянь Нянхань (1080-1137), адже саме керовані ним армії зробили вирішальний внесок спочатку в розгром лясських військ, а потім – у перемогу над колишніми союзниками Сунами, котрі намагалися після краху киданської держави залишити за собою усі заселені етнічними китайцями землі долини р. Хуанхе. До речі, це саме армія Нянханя взяла 1127 р. сунську столицю Бяньцзін (нині Кайфін) і захопила в полон останнього великосунського імператора Чжао Хуаня (Сун Цинь-цзун: 1125-1125), після чого під владою Сунів залишилася лише південна половина країни (долина р. Янцзи), а увесь Північний Китай був завойований чжурчженями і приєднаний до імперії Цзінь [金史/卷74];

• ушавлений війнами з Сунами четвертий син знаменитого фундатора "Золотої" імперії Агуді – Ваньянь Учжу (?-1148), війська якого першими форсували під час означених воєн р. Янцзи і вдерлися в Південний Китай, але не втрималися на захоплених землях і, "засвітившись" масовими звірствами до мирного китайського населення, повернулися додому; щоправда, за цей похід Учжу здобув славу вольового воєначальника, а з часом став цзіньським канцлером (*тайши*). Перебуваючи на цій посаді, Учжу, пам'ятаючи про упертість китайського опору, перетворився на "миротворця", виступив за підписання мирного договору з Сунами і тому залишився саме в такому статусі "миротворця" в історії [金史/卷77].

Є серед цзіньських життєписів також кілька біографій найпомітніших діячів культури і мистецтва, серед яких "головний шаман" традиційного чжурчженьського культу, найближчий радник фундатора "Золотої" імперії Агуді – "працелюбний і талановитий" Ваньянь Сінь (?-1140), головним історичним здобутком якого стала розробка (на основі китайської ієрогліфіки) самостійної чжурчженьської писемності [金史/卷73], а також найвидатніший цзіньський каліграф і художник, геній монохромного живопису Ван Тін'юнь (1151-1202) [金史/卷126].

Останні дві глави [金史/卷134-135] знову містять стислі описи двох найпомітніших "зарубіжних країн" (тому так і називаються *вайго* (外国) – "іноземні держави"), правителі яких в канонах тогочасної політичної культури так і не отримали статусу "синів неба", а отже вважалися не до кінця суверенними державами на фоні володіючих "імперським" статусом киданьської імперії Ляо, чжурчженьської Цзінь та власне китайської Сун. Йдеться про державу тангутів Сі Ся і корейське царство Корьо.

Паралельно з роботою над *Ляоши* і *Цзіньши* придворні юаньські історики під кураторством того самого Тоґто приступили до написання найграндіознішої "Історії [династії] Сун" (*Сунши*), проте в 1344 р. перший міністр юаньського уряду Алуту (?) вирішив звільнити Тоґто від контролю за проектом *Сунши*, вважаючи, що тому і так вистачає роботи з двома вище згаданими *чженши*. Водночас, достойної заміни Тоґто в такій роботі не знайшли, і куратором проекту з написання *Сунши* на завершальному етапі роботи став сам перший міністр юаньського уряду Алуту [3, с. 370]. Проблема полягала в тому, що в китайській ієрогліфіці цей монгольський аристократ розбирався слабо, і китайські літописці сповна скористалися можливістю писати те, що вважали за потрібне, оскільки прочитати щось вони там понаписували їхній куратор-контролер просто не міг. Як наслідок, у *Сунши* з детальною ретельністю зафіксовані звірства монголів під час завоювання ними Китаю, з усіляким співчуттям і навіть авторською симпатією описані страждання сунських можновладців і останніх південносунських імператорів, оспівані герої антимонгольського опору, які загинули, але не прийняли чужоземну владу (зокрема, поет і полководець Вень Тяньсянь (1236-1283), останній сунський прем'єр-міністр Лу Сюфу (1236-1279), командувач сунського військового флоту Чжан Шицзе (?-1279) та ін.). Одним словом, *Сунши* стала ледь не єдиною в історії офіційного китайського історіописання працею, при створенні якої безпосередні автори мали максимальну свободу творчості, перебували під мінімальним цензурним тиском влади і тому писали історію не так, як наказувала влада, а так, як самі бачили історичний процес. А якщо пригадати, що серед безпосередніх авторів *Сунши* лише двоє були етнічними некитайцями (їх звали Темуртайши і Воюйлунту), а решта із понад трьох десятків

придворних літописців, долучених до створення означеної *чженши*, були ханьцями, не дивно, що ця "династична історія" була створена з явно прокитайських позицій, хоча і писалася в умовах панування в "Піднебесній" монгольської династії Юань-Чінгізидів.

Зрозуміло, що пишучи таке, історики-китайці дуже ризикували, але монголи-наглядачі текст пропустили, а отже ризик цілком виправдав себе, а самі історики-китайці в такий спосіб виказали патріотичний протест проти іноземного панування і тим заслужили всіляку повагу і вдячну пам'ять від наступних поколінь "Піднебесної" за їхню безсумнівну національно-патріотичну сміливість. Ось їхні імена: уже згаданий вище Оуян Сюань (1283-1357), Хе Вейї (1301-1363), Чжан Циянь (1285-1353), Лі Хаовень (?), Ван Ін (?), Ян Цзундуань (?), Тай Буха (1304-1352), Юй Веньчжуань (?), Гун Шидао (?), Юй Цюе (1303-1358), Цзя Лу (1297-1353), Вей Су (1303-1372), Юй Лунту (?) та ін. – загалом 23 історіографа [10, с. 288].

У завершеному вигляді *Сунши* [7, 8]⁸, котра за своїм обсягом (496 глав, близько 4 млн ієрогліфів) стала найбільшою "легітимною" *чженши* в китайській класичній історіографії, була затверджена юаньським імператором Тоґон-Темуром (Юань Шунь-ді: 1333-1368) у 1346 р., який в питаннях її змісту довірився своєму першому міністру і, не дуже вчитуючись у зміст *Сунши*, затвердив її в тому варіанті, який подали йому підлеглі – тобто з усіма антимонгольськими мотивами і фактами....

Як і дві попередні створені в юаньські часи *чженши*, *Сунши* складався з чотирьох великих розділів, що носили цілком традиційні назви. Перший іменувався "Основними записами" (*Беньцзі*) і являв собою структуровані за правліннями сунських імператорів аннали китайської історії в межах усієї сунської епохи – тобто 960-1279 рр. Розділ складався із 47 сувоїв, причому розподіл обсягу текстових матеріалів виявився дуже неоднорідним: від дев'яти сувоїв [宋史/卷24-32], виділених для опису драматичного царювання 10-го сунського імператора Чжао Гоу (Сун Гао-цзун: 1127-1162), в правління якого Північний Китай був захоплений чжурчженями, а сам Чжао Гоу, врятувавшись від інтервентів на півдні, започаткував у такий спосіб нову епоху в сунській історії – епоху Південної Сун (1127-1279) – і до трьох останніх сунських імператорів Чжао Сяня (Сун Гун-цзун: 1271-1276), Чжао Ши (Сун Дуань-цзун: 1276-1278) і Чжао Біна (Сун Хуай-цзун: 1278-1279), в роки яких весь Китай підпав під владу монголів: їм усім присвятили лише один 47-й сувій на трьох. Із інших сунських владик п'яти сувоїв [宋史/卷41-45] удостоївся 14-й представник династії Чжао Юнь (Сун Лі-цзун: 1224-1264), на правління якого припав спочатку найбільший успіх Суні: вони уклали в 1234 р. союз з Монгольською імперією і спільними зусиллями знищили чжурчженьську державу *Анчунь гурунь*, звільнивши в такий спосіб Північний Китай від влади цзіньців. Але спроби забрати собі увесь "звільнений" Китай спричинили надалі конфлікт Сунів з їхніми вчорашніми союзниками монголами, що завершилося убивством монгольського посла і початком 1258 р. монголо-сунської війни, котра згодом і привела імперію Сун до цілковитої катастрофи. По чотири сувої були виділені на опис державної еволюції імперії Сун в часи:

• четвертого імператора Чжао Чжєня (Сун Жень-цзун: 1022-1063), правління якого тривало протягом рекордної, як для Сунів, кількості років і залишилося в історії символом апогею державної мудрості і успішності владі: при ньому в імперії спостерігався економічний

⁸

Адреса інтернет-видання

Сунши:

<http://zh.wikisource.org/wiki/宋史>.

бум, з'явилися паперові гроші, були придушені народні бунти і переозброєна армія [宋史/卷9-12];

- восьмого імператора Чжао Цзі (Сун Хуй-цзун: 1100-1125), царювання якого отримало далеко не однозначну оцінку. Хуй-цзун зробив багато для розвитку китайської культури як її покровитель і меценат, а також сам здобув славу як художник, каліграф, музикант, кодифікатор китайської чайної церемонії, філософ і лікар, проте на ефективне управління державними справами його не вистачило. Результат: країна пережила екологічну кризу, а армія настільки занепадала, що 1127 р. увесь Північний Китай спільно зі столичним Бяньцзіном був завойований чжурчженями, причому сам Чжао Цзі разом з сином-спадкоємцем, гаремом і казною умудрився потрапити до чжурчженів у полон, чим ледь не згубив сунську державність взагалі [宋史/卷19-22]. Ситуацію було частково врятовано в роки згаданого вище Чжао Гоу, але платою за збереження сунського імператорського дому стала "Велика ганьба" миру з чжурчженями (Шаосінський мир 1141 р.), що його китайці підписали на тих умовах, що увесь Північний Китай (долина р. Хуанхе – тобто корінні землі ханьців) відтоді переходив під контроль "Золотої" імперії чжурчженів, а від всекитайської імперії Сун залишилися лише її південна частина (долина р. Янцзи).

По три сувої виділили автори *Сунши* на опис подій, пов'язаних з царюваннями:

- засновника сунської династії Чжао Куан'їня (Сун Тай-цзун: 960-976) [宋史/卷1-3];

- третього імператора Чжао Хена (Сун Чжень-цзун: 977-1022) [宋史/卷6-8], з правлінням якого пов'язаний початок бурхливого господарського зростання сунського Китаю, що увійшов в історіографію під найменуванням "сунського буму";

- шостого імператора Чжао Сюя (Сун Шень-цзун: 1067-1085) [宋史/卷14-16], на часи якого припали масштабні і багато в чому неоднозначні реформи першого міністра сунського уряду Ван Аньши [1069-1085] [宋史/卷327];

- та 11-го представника династії Чжао Шеня (Сун Сяо-цзун: 1162-1189) [宋史/卷33-35], з ініціативи якого південнокитайська держава тимчасово згорнула воєнні зусилля з повернення втрачених північнокитайських земель і зосередила усі сили народу на вирішенні внутрішніх проблем, що спричинило нову хвилю небаченого економічного зростання тогочасної Сунської імперії.

Решта сунських правлінь удостоїлися одного-двох сувоїв...

Оригінальністю назви вирізняється воістину грандіозний за обсягом другий розділ *Сунши*, який іменується "Записами" (Чжи) і складається зі 162-х глав [宋史/卷48-209]. У ньому представлені уявлення тогочасних китайців про небеса, зірки і пов'язані з ними астрологічні знання [宋史/卷48-60], викладена сутність і проаналізована практична гадальна складова вчення п'яти стихій [宋史/卷61-67], детально описана сунська правова система [宋史/卷68-84] і пов'язана з нею система покарань і заохочень [宋史/卷199-201], представлений географічний огляд Сунської імперії [宋史/卷85-90], окремо виділений аналіз іригаційної інфраструктури тогочасного Китаю [宋史/卷91-97], вкрай деталізовано прописаний сунський імперський церемоніал [宋史/卷98-125, 143-

148], структура чиновницького апарату [宋史/卷161-172], правила просування чиновників у службовій ієрархії [宋史/卷155-160] і пов'язані з ними правила носіння одягу державними людьми [宋史/卷149-154], а також розвиток китайської музики у сунську епоху [宋史/卷127-142]. Належна увага приділена господарському розвитку Сунської імперії та її зовнішній і внутрішній торгівлі [宋史/卷173-186], організації та озброєнню сунського війська і стану військової справи в імперії Сун в цілому [宋史/卷187-198], розвитку сунської писемної справи (включаючи тогочасну китайську літературу, каліграфію, книжкову справу тощо) [宋史/卷202-209].

Цінну інформацію стосовно родоводів і генеалогії найшляхетніших та найвпливовіших китайських сімей сунської епохи містить третій розділ "Таблиці" (Бяо) [宋史/卷210-241].

Завершує "Історію династії Сун" колосальний компендіум біографій видатних особистостей сунської епохи, який складається з 255-ти глав [宋史/卷242-496], що містить понад дві тисячі життєписів та уже традиційний огляд сусідніх з імперією Сун "варварських" країн і народів (їм присвячені останні 12 глав: 宋史/卷485-496).

Розділ життєписів відкривається біографіями сунських імператриць, зафіксованими у главах 242-243, а також найзнаменитіших сунських царевичів, яким були присвячені глави 244-247. А далі пішли класичні життєписи найпомітніших постатей сунської епохи, серед яких були присутні видатні воєначальники і державні мужі.

Серед найпомітніших сановників вищого рангу:

- перший канцлер імперії Фань Чжи (911-964) [宋史/卷249];

- канцлер Ван Пу (922-982), який паралельно з виконанням службових обов'язків знайшов час на історичні наукові розвідки, став відомим історіографом епохи, зібравши і скомпонувавши солідний компендіум поточних документів з історії імперії Тан та епохи П'яти династій – значною мірою саме на цих матеріалах були створені пізніше знамениті сунські *чженши* "Стара книга [історії династії] Тан" (Цзю Таншу) і "Стара історія П'яти династій" (Цзю Удайши) [宋史/卷249];

- надмірно сміливий в ораторських змаганнях канцлер Коу Чжунь (961-1023), котрий залишив по собі пам'ять як ледь не єдиний сунський чиновник, що наважувався прилюдно дискутувати з сунськими імператорами на політичні теми, за що врешті решт був у 1006 р. знятий з посади і висланий на службу до провінції [宋史/卷281];

- його наступник канцлер Ван Циньжо (962-1025), якого за готовність капітулювати перед агресією киданів і пропозицію перенести столицю Імперії на південь від Янцзи літописці запідозрили у прямій зраді та шпигунстві на користь Ляо [宋史/卷283];

- найзнаменитіший і водночас найнеоднозначніший в сунській історії канцлер-реформатор, фундатор курсу "нової політики" (сіньфа) Ван Аньши (1021-1086) [宋史/卷327];

- зразковий сунський чиновник середньої ланки "ясний, проте не яскравий, прямий, проте не грубий, хоробрий, але ввічливий" Фу Яюй (1024-1091) [宋史/卷341];

- рекордсмен на посаді канцлера Ши Міюань (1164-1233), який перебуваючи на цій посаді протягом 25 років жодного разу не був замінений у корупційних скандалах,

а в політиці, далекоглядно оцінюючи реальний воєнний потенціал Південносунської імперії, всіляко уникав військової конфронтації і не піддавався на умовляння спільно з тангутами або з монголами воювати проти чжурчженів. Тому коли останній варіант воєнного альянсу таки реалізувався всупереч його волі, на знак депресивного протесту спробував накласти на себе руки. Щоправда, саме цю "миролюбність" автори *Сунши* оцінювали негативно, проте чи правий був Ши Міюань – питання скоріше риторичне: адже саме втрутившись у регіональні війни монголів, чжурчженів і тангутів імперія Сун (уже без Ши Міюаня) зазнала низки катастроф і, врешті-решт, була завойована монголами... [宋史/卷414];

- один з останніх сунських канцлерів неоднозначний політик Чень Ічжун (2 пол. XIII ст.), який ще будучи студентом Імператорської академії уславився агресивними закликами до влади енергійніше чинити опір монгольській навалі та на хвилі патріотизму швидко зробив кар'єру, ставши канцлером, після чого спочатку намагався рішучими діями примусити китайців активніше воювати з інтервентами (за підозрою в готовності до капітулянтства чиновників страчували разом з сім'ями), потім відправив послів до головнокомандувача монгольських військ вторгнення нойона Баяна (1236-1295) з пропозиціями підписати мирну угоду на будь-яких умовах (Баян відмовився сунських послів навіть прийняти); а коли в 1276 р. Суні зазнали цілковитого розгрому, і їхні війська були притиснені до океану в районі області Фуцзянь, Чень Ічжун кинув підлеглих та, прихопивши з собою дружину і дітей, тихо втік до розташованої в землях нинішнього Центрального В'єтнаму держави Тямпа [宋史/卷418].

Солідно виглядає також череда найзнаменитіших сунських полководців, серед яких:

- колишній пізньочжоуський воєначальник Ши Шоусін (928-984), який після державного перевороту і сходження на престол нової династії Сун першим із генералів прийняв нову владу та, щоб довести їй свою відданість, відзначився пачею жорстокістю у придушенні осередків антисунського опору (зокрема, повстанських загонів Лі Юня і Лі Чонцзіня) [宋史/卷250];

- ще один колишній пізньочжоуський полководець Гао Хуайде (926-982) – герой воєн з киданями, якого фундатор нової сунської династії ошчасливив тим, що одружився на його рідній сестрі "царівні Чан" і довірив спільно з Ши Шоусіном утопити в крові повстання Лі Юня [宋史/卷250];

- воєначальник Цао Бін (931-999), унікальний тим, що не брав хабарів, підтримував жорстку дисципліну у військах і не допускав мародерства, за що наприкінці життя був призначений верховним головнокомандувачем усієї сунської армії [宋史/卷258], а його онучка стала дружиною четвертого сунського імператора Чжао Чжена (Сун Жень-цзун: 1022-1063);

- менш удачливий сунський генерал Пань Мей (925-991), який спочатку по всьому Китаю успішно придушував опір антисунських бунтівників, але у війні з киданями зазнав грандіозної поразки, за що був позбавлений імператорської милості, понижений у чинах на три ранги і відправлений до провінції на цивільну службу [宋史/卷258];

- природний стратег Ян Є (?-986), який не вмів ані читати, ані писати, ніколи не навчався військовій справі, однак почавши службу рядовим, проявив себе талановитим воєначальником і став, врешті-решт, одним з небагатьох сунських полководців, якому пощастило успішно воювати з киданями, навіть завдати їм розгромної пора-

дки у битві біля Дайчжоу (980 р.), зупинивши в такий спосіб їхню подальшу агресію на південь [宋史/卷272];

- кілька разів важко поранений в боях ще один герой війни з киданями полководець Хуань Цзан (?-1000), війська якого відзначилися у 982 р. в обороні від лясців міста-фортеці Дінчжоу, за що цей, як він сам про себе казав, нащадок хуннів, був призначений губернатором спочатку відносно спокійної провінції Фучжоу, а потім прикордонної з киданями найбуремнішої для державної служби провінції Ляочжоу [宋史/卷279];

- кращий стрілець з луку зататуйований з ніг до голови сунський воєначальник Ді Цин (1008-1057), війська якого з різною ступінню успішності воювали з тангутами (дали 25 лише великих битв), і хоча не змогли завдати ворогу вирішальної поразки, проте змусили тангутського правителя Тоба Юаньхао [1038-1048] відмовитися від претензій на імператорський титул "сина неба", а отже можна сказати, що формально мета війни була Ді Цином досягнута, за що він і удостоївся позитивних дифірамбів у *Сунши* [宋史/卷290];

- воєначальник Пан Цзі (988-1063), який в розпалі вкрай невдалої для Сунів війни з тангутами жорсткими заходами відновив дисципліну в підпорядкованих йому військах, після чого вони змогли повернути Імперії захоплені тангутами області, а сам Пан Цзі був пожалуваний посадою імперського канцлера (за кілька років втратив цю посаду через участь у корупційних скандалах) [宋史/卷311];

- ще один генерал-учасник означеної війни (і він же знаменитий поет і науковець, якому довірили кодифікувати фонди імператорської бібліотеки) Фань Чжун'ян (989-1052), котрому судилося за її підсумками укласти з тангутами мирний договір, за що він також був підвищений до рангу канцлера, після чого навіть проводив в Імперії (хай і не в усьому успішні) стабілізуючі реформи [宋史/卷314];

- знаменитий воєнний теоретик Цзен Гунлянь (998-1078) – автор трактату "Основи військової справи" (*Уцзін цзун'яо*) [宋史/卷312];

- уславлений успішними війнами з татарами полководець Чжан Цзюнь (1097-1164), який проявляв у боротьбі зі вторгненнями кочовиків безкомпромісну жорстокість і завжди доводив війну до тотального винищення ворогів (полонених його воєня в живих не залишали), за що був після смерті канонізований як ідеальний воєначальник та отримав посмертний титул царевича – його біографії був присвячений окремий *цзюань* [宋史/卷361];

- найзавзятіший у самопожертві сунський полководець Хань Шичжун (1089-1151), тіло якого наприкінці життя було геть усе у шрамах від поранень, а на обох руках залишилося тільки чотири пальці, – уславився тим, що доклав максимум зусиль до переозброєння армії найновішими технічними засобами боротьби (луки нових конструкцій, ланцюгові обладунки, висувні перетони для боротьби з атакуючою ворожою кавалерією тощо), завдяки чому відбив спробу чжурчженів після завоювання ними Північного Китаю захопити і Південний (тим самим зберіг за Сунами долину Янцзи, давши шанс на життя імперії Південна Сун). За це Хань Шичжун був удостоєний звання "воєяка, спроможного перемагати десять тисяч ворогів", але незадовго до смерті був звинувачений у корупції та знятий з усіх посад внаслідок придворних інтриг своїх недругів-зависників – його життєпису також присвячений окремий *цзюань* [宋史/卷364];

• головний герой і мученик античжурчженьського опору воєначальник Юе Фей (1103-1141), якого історики визнали майстром стратегічного маневру, завдяки чому його армії змогли не лише відстояти за Сунами Південний Китай, а й спробували відвоювати у них Північний. Та коли перший південносунський імператор Чжао Гоу (Сун Гао-цзун: 1127-1162) підписав з чжурчженями у 1141 р. "ганебний" мир, Юе Фей в запалі спочатку відмовився його визнавати та на власний ризик продовжив війну з чжурчженями, потім сам із неї вийшов і навпаки проігнорував імператорський наказ атакувати чжурчженів, за що, врешті-решт, був заарештований, відданий під суд і обдарований правом покінчити з собою (прийняв отруту) [宋史/卷365].

Оригінальний образ ідеального китайського судді всіх часів виведений авторами *Сунши* в життєписі Бао Чжена (999-1062), який назавжди залишився в пам'яті поколінь як зразковий, мудрий і невідкупний служитель закону, котрий щиро боровся зі злочинцями, бандитами і корупціонерами, за що один з небагатьох китайських суддів удостоївся власної біографії у династійній історії [宋史/卷316]. За тими же критеріями невідкупності і відданості закону розміщена у *Сунши* біографія судді Чжан Цзючана (1092-1159), який за оцінкою імператора "ніколи нічого й нікого не боявся", тому виносив вирoki без огляду на статус і посаду обвинуваченого, регулярно наживав собі ворогів, кілька разів потрапляв в опалу, але знову і знову повертався на службу, а після смерті удостоївся почесного посмертного титулу "Відданий тексту [законів]" (*Веньчжун*) [宋史/卷374].

Завершується опис видатних державних діячів сунської епохи позитивного типу біографіями двох із "трьох героїв минулої династії Сун", життєвий шлях яких завершився безпосередньо разом з Імперією. По-перше, це головнокомандувач південносунського флоту Чжан Шицзе (?-1279), який в момент краху Імперії, коли залишки сунських армій разом з останнім неповнолітнім імператором Чжао Біном були притиснуті до океану, намагався врятувати сунського правителя з урядом із пастки, проте 19 березня 1279 р. в битві біля Яменя його флот із восьми тисяч (якщо вірити хроністам) кораблів був розгромлений ескадрою інтервентів (якою керував його дальній родич етнічний китаєць Чжан Хонфань (1238-1280), що перейшов на службу до монголів), а сам він за кілька днів потонув, коли його сильно пошкоджений корабель накрив потужний океанічний шторм [宋史/卷451]. Другим був останній головнокомандувач сунських армій і водночас регент при особі 8-річного Чжао Біна та останній сунський прем'єр Лу Сюфу (1236-1279), який в умовах цілковитої катастрофи примусив спочатку до самогубства свою дружину, а потім посадив малолітнього імператора собі на плечі та убив себе й імператора, кинувшись з ним зі скелі в море [宋史/卷451]. Третім сунським "героєм-мучеником" літописці називали уже згаданого вище поета і державника Вень Тяньсяна...

Особливий інтерес історіографів викликають життєписи видатних сунських істориків, серед яких:

• автор "Старої [історії] П'яти династій" Сюе Цзюйчжен (912-981) [宋史/卷264];

• видатний збирач поточних матеріалів з китайської історії, літератури, права і теології, головний кодифікатор грандіозної (обсягом у 4,7 млн ієрогліфів) енциклопедії *Тайпін юйлань* ("Імперські записи епохи Тай-

пін⁹") і водночас перший міністр сунського уряду Лі Фан (925-996) [宋史/卷265];

• головний ініціатор написання і один із основних творців нових версій "Книги [історії династії] Тан" та "Історії П'яти династій" Оуян Сю (1007-1072), котрий окрім наукових здобутків (як історіограф прагматичної школи) відмітився також на стежах політичної прози, поезії, гри у шахи та державної служби (удостоївся слави невтомного реформатора) [宋史/卷319];

• політик консервативної партії і водночас знаменитий сунський історик Сима Гуан (1019-1086) – фундатор літописного наддинастійного жанру класичного історіописання, автор знаменитого трактату "Всеохоплююче дзеркало на допомогу правлінню" (*Цзичжи тунцзянь*) [宋史/卷336];

• унікальний хроніст сунської епохи Лі Тао (1115-1184) – виходець із роду колишніх танських імператорів, який не побоявся викласти на папері історію правлячої на той момент в Китаї Сунської династії доби її всекитайського панування (до чжурчженьської "великої ганьби" 1126 р.), представивши її під назвою "Додаток до продовження Всеохоплюючого дзеркала на допомогу правлінню" (*Сюй цзичжи тунцзянь чанбянь*) як своєрідне літописне продовження знаменитої хроніки Сима Гуана [宋史/卷388];

• історик-енциклопедист Чжен Цяо (1104-1162) – головний кодифікатор "історичної енциклопедії" *Тунчжи* ("Узагальнюючі записи") [宋史/卷436];

• поет і науковець Мей Яочень (1002-1060), що любив писати вірші на тему критичного співчуття простолюдинам, яких влада надмірними податками прирікає на голодне буття, а в науці уславився активною участю у створенні (разом зі знаменитим Оуян Сю) "Нової історії [династії] Тан" (*Сінь Таншу*), за що був пожалуваний званням академіка академії *Ханьлін* [宋史/卷443].

Серед представників творчих професій фігурували кілька майстрів образотворчого мистецтва. Зокрема:

• унікальний як для китайських традицій художник-мариніст Го Чжуншу (?-977) [宋史/卷442];

• неперевершений в монохромному зображенні бамбукових паростків і заростей художник, каліграф і поет Вень Тун (1019-1079) [宋史/卷443];

• художник-консерватор Ван Шень (1036-1093), який зробив блискучу чиновничу кар'єру (дослужився до посади військового губернатора провінції Лічжоу – нині Шеньсі) завдяки тому, що одружився на дочці імператора Чжао Шу (Сун Ін-цзун: 1063-1067) [宋史/卷271];

• неперевершений в зображуванні коней живописець Лі Гунлін (1049-1106) [宋史/卷444];

• схильний до п'янства, в якому він черпав творче натхнення, визнаний майстер художніх пейзажів і каліграфічних шедеврів Мі Фей (1051-1107) [宋史/卷444];

• кращі каліграфи сунської епохи Цай Сян (1012-1067) [宋史/卷320] і Хуан Тінцзянь (1045-1105) [宋史/卷444];

• ще один видатний каліграф Цай Цзін (1047-1126), який, щоправда, більше залишився в пам'яті людей не як каліграф-консерватор, а як жорсткий адміністратор-

⁹ *Тайпінсінго* (太平興國) – одне з гасел-правлін, яким користувався другий сунський імператор Чжао Гуан'ї (Сун Тай-цзун: 976-997). Хронологічні межі епохи *Тайпінсінго* ("Держава миру і спокою") відповідали 976-984 рр. Це були роки, коли була створена означена енциклопедія.

реформатор: коли зайняв посаду міністра доходів, в пошуку коштів істотно підняв податки (особливо на сіль і чай) та збільшив терміни відробіткової повинності, чим, на думку авторів *Сунши*, лише сприяв корупційному розкладу державного організму Імперії. Відповідним виявився і фінал його чиновницької кар'єри: імператор Чжао Цзі, коли скарбниця наповнилася, а народ роптав, зробив вигляд, що до політики витискання соків з підданих він відношення не має, заявив, що усі додаткові податки й побори – це непродумана ініціатива самого міністра, тому з посади того в 1125 р. зняв і без пенсії відправив у заслання, де Цай Цзін за рік помер у злиднях [宋史/卷472].

Образи художників доповнює череда сунських літераторів, серед яких зірками першої величини визнані:

- знаменитий поет Ван Юйчен (954-1001), який, наслідуючи традиції громадянської лірики танського поета Ду Фу (712-770), з щирим співчуттям описував у своїх творах страждання простолюду, чим викликав роздратування влади і був засланий у глуху південну провінцію, де помер у злиднях [宋史/卷293];

- поет-відлюдник Лінь Бу (967-1028), який показав відмовився від усіх пропозицій піти на державну службу і все життя провів у горах поблизу знаменитого відтоді прісноводного "Західного озера" *Cixu*¹⁰, що в околицях столичного південносунського міста Лін'ань (нині Ханчжоу) [宋史/卷457];

- патріотичний поет-трагік Су Шуньцзинь (1008-1048), який багато писав про страждання помираючих від голоду селян та відверто критикував владу за бездарні методи ведення війни з тангутами через погану організацію армії та недолюбність сунських воєначальників [宋史/卷442];

- майстер літературної прози Су Шунь (1009-1066) [宋史/卷443];

- титан поетичної праці Цзен Гун (1019-1083), який за своє життя встиг написати понад чотири сотні поем, а ще відмітився на стезі політичної філософії, ставши фундатором одної з восьми сунських філософських шкіл та удостоївшись посмертного титулу *Цзиу* ("Синоვნя міцність") [宋史/卷319];

- каліграф, художник і поет оптимістичного стилю Су Ши (1037-1101), який будучи водночас впливовим чиновником кілька разів опинявся у засланні за надмірний службовий консерватизм, але ніколи не втрачав, судячи з його віршів, віри у краще майбутнє [宋史/卷338];

- поет, що полюблив оспівувати природу, і водночас історик, який наважувався коментувати *Чуньцю* Конфуція Су Чже (1039-1112) [宋史/卷339];

- майстер еротичної поезії і прози Цинь Гуань (1049-1100) [宋史/卷444];

- поет-аграрник Чень Шидао (1053-1101), поезії якого оспівували простоту сільського буття та гармонію селянина і природи [宋史/卷444];

- поет-філософ Чжао Бучжи (1053-1110), який у своїх віршах любив поділитися сумними думками щодо бренності людського буття [宋史/卷444];

- унікальний поет-пейзажист Чень Юй'ї (1090-1138) [宋史/卷445];

- своєрідний рекордсмен літературного поетичного писання Лу Ю (1125-1210), який вражає масштабами своєї поетичної спадщини (складається із понад 10 тисяч віршів) [宋史/卷395];

- ще один поет і водночас географ, астроном і дипломат Фань Ченда (1126-1193), у віршах якого звучать нотки співчуття до тяжко працюючого на полях простолюду, а у політиці – непримиренність до іноземців (у відставку з державної служби він пішов на знак протесту проти територіальних поступок чжурчженям) [宋史/卷386];

- найписучіший сунський автор Ян Ваньлі (1127-1206), який за своє достатньо тривале життя встиг накопати понад 20 тис. віршованих творів, що є найвищим показником в усій китайській літературі [宋史/卷433];

- поет-патріот Сінь Ціцзі (1140-1207), який болісно переживав безсилля і державне приниження Китаю перед агресією чжурчженів та написав на цю тематику 620 віршованих доробків [宋史/卷401];

- поет-мученик Вень Тяньсян (1236-1283), який не так багато написав віршів, але якому судилося стати символом антимонгольського опору і відданості батьківщині. Будучи сунським чиновником середньої ланки, він після розгрому монголами основних китайських армій спробував організувати в долині Янцзи масштабну партизанську війну проти інтервентів (зібрав під свої знамена до 30 тис. бійців), але зазнав поразки, потрапив у полон, де відмовився співробітничати з чужоземною владою і був після чотирьох років ув'язнення страчений [宋史/卷418].

Якісною своєрідністю життєвих орієнтирів вирізняються:

- видатний знавець лікувальних властивостей китайських трав, науковець-енциклопедист в галузі природничих знань (астроном, зоолог, металознавець, мінералог тощо) і водночас успішний сунський дипломат, знавець канону, а наприкінці життя ще й імперський канцлер Су Сун (1020-1101) [宋史/卷340];

- знаменитий майстер і вдосконалювач даоських бойових мистецтв напівлегендарний даоський святий Чень Туань (871-989), який прожив на диво довге життя і був на схилі років від імені першого сунського імператора Чжао Куан'їня (Сун Тай-цзу: 960-976) удостоєний звання "Вчителя, що дарує надію на безпеку і спокій" (*Сіі сяньшен*) [宋史/卷457];

- а також ціла плеяда найзнаменитіших філософів сунської епохи в особі головного спеціаліста з філософської класики канонознавця Ху Ань'го (1074-1138) [宋史/卷435] та череди мислителів-неоконфуціанців: Чжоу Дуньї (1017-1073), братів Чен (Чен Хао (1032-1085) і Чен І (1033-1107)), Чжан Цзая (1020-1077), Шао Юна (1011-1077) [宋史/卷427], Се Лянцзо (1050-1103), Ю Цзо (1053-1123), Ян Ши (1053-1135) [宋史/卷428], Чжан Ши (1133-1180) [宋史/卷429], Люй Цзуняня (1137-1181), Лу Сяншаня (1139-1193), Є Ши (1150-1223) [宋史/卷434], Чень Ляна (1143-1194) [宋史/卷436] та, звичайно, головної зірки сунської філософії Чжу Сі (1130-1200) [宋史/卷429], за ім'ям якого (разом з братами Чен) сунське неоконфуціанство отримало в європейській синології свою другу назву "чжусіанство" – кит. "вчення Ченів-Чжу": *Чен-Чжу лісюе* (程朱理学).

Окремий (468-й) сувій *Сунши* фіксував біографії видатних євнухів імператорського двору, які чимось від-

¹⁰ Озеро Сіху стало тепер знаменитим, бо його зображення розміщене на зворотній стороні купюри в один юань, а 2011 р. його внесли до списку "Світової спадщини ЮНЕСКО".

значилися в історії Сунської імперії. Зіркою першої величини серед них був, звичайно, Тун Гуан (1054-1126), який, перетворившись на придворного євнуха, носив довгу бороду (!), став головним політичним радником імператора Чжао Цзуну, причому останній довірив цьому євнуху командувати армією у війні з тангутами, і на цій війні війська Тун Гуана здобули кілька відчутних перемог, що взагалі було рідкістю у війнах Сунів з державою Сі Ся. Далі Тун Гуан відзначився на ниві дипломатії під час непростих переговорів з киданями, після яких саме Тун Гуан ініціював перед імператором ідею формування антикиданського союзу Сунів з чжурчженями, що спричинило засім розгром і крах киданської імперії Ляо. Проте фінальну оцінку Тун Гуану автори *Сунши* дали негативну, небезпідставно вважаючи, що саме ця його ініціатива привела чжурчженів у Китай та завершилась "великою ганьєю", під якою традиційна китайська історіографія розуміла завоювання останніми усього Північного Китаю. Завершив свою кар'єру Тун Гуан символічно: коли імперія Сун зазнала нищівної поразки від чжурчженів, а Чжао Цзун зрікся престолу і втік зі столичного Бяньцзіна, означений євнух очолив його особисту варту. У цьому чині він і помер як морально і фізично розбитий та політично збанкрутілий державник...

Завершальні сувої біографічного блоку були присвячені державним діячам, яких автори *Сунши* оцінюють вкрай негативно. До таких віднесли:

- канцлера Цинь Хуя (1090-1155), якого *Сунши* називає зрадником, капітулянт перед чжурчженями та головним винуватцем у несправедному суді та страті 1142 р. полководця-патріота Юе Фея [宋史/卷473];
- канцлера Хань Точжоу (1152-1207), якого називають ініціатором абсолютної непередбаченої чергової війни Південних Сунів проти чжурчженів задля повернення Північного Китаю, в якій китайські армії зазнали цілковитої поразки, після чого південносунський імператор Чжао Ко (Сун Нін-цзун: 1194-1224), щоб зупинити контрнаступ цзіньських армій, наказав стратити Хань Точжоу та пред'явити його труп цзіньським дипломатам як покараного головного винуватця в нападі Сунів на Цзінь. Лише цією жертвою Сунам вдалося зупинити наступ чжурчженів та укласти з ними чергове безславне перемир'я... [宋史/卷474];

- ще один горе-канцлер Цзя Сидео (1213-1275), який став прем'єром не тому, що був талановитим адміністратором, а тому що його рідна сестра була коханкою імператора Чжао Юня (Сун Лі-цзун: 1224-1264) і через це забезпечила 1260 р. брату відповідне кар'єрне протекте. Результат: урядова некомпетентність, масова корупція державного апарату, авантюрно-безграмотне одержавлення усіх земель та пов'язаний з цим господарський колапс. Розплата прийшла, коли після смерті чоловіка та його не дуже розумного наступника Чжао Ци (Сун Ду-цзун: 1264-1274) реальну владу при дворі перехопила у статусі регентші при малолітньому трирічному імператорі Чжао Сяні (Сун Гун-цзун: 1274-1276) вдова Лі-цзуну Се Даоцин (1210-1283), яка не забула, як ревнувала свого вінценосного чоловіка до канцлерової сестри. Цзя Сидео судили за звинуваченнями в корупції (що, чесно кажучи, цілком відповідало дійсності) і стратили, а все майно родини Цзя конфіскували на користь держави... [宋史/卷474].

Своєрідною перехідною ланкою між власне життєписами і країнознавчими оглядами сусідніх земель стали політико-династійні описи держав-уламків післятанської епохи "П'яти династій і десяти царств" (Південна Тан (937-975), Пізня Шу (934-965), Уюе (907-978), Пів-

денна Хань (917-971), Північна Хань (951-979), Цзінань (924-963), Південна Чжоу та Чень) – тобто держав, поглинувши які, Суни на світанку династії здійснили всекитайське возз'єднання країни [宋史/卷478-483];

Фіналізує [宋史/卷485-496] *Сунши* країнознавчий опис держав і народів, історія яких була певним чином дотичною до імперського буття Сунів. До таких країн придворні юаньські історики віднесли:

- тангутське царство Сі Ся (1038-1227) – враховуючи його воєнно-політичну вагу і періодичні війни з Сунами, опису держави Сі Ся приділено одразу два сувої [宋史/卷485-486];
- кероване династією Ван всекорейське царство Корьо (918-1392) [宋史/卷487];
- спадкоємця знаменитої держави Наньчжао – створене народом мінцзя царство Далі (937-1253), де володарювала династія Дуань [宋史/卷488];
- кілька індокитайських держав (зокрема, індуїстське царство Тямпа (Центральний В'єтнам), кхмерську імперію Ченла (так по-старинці юаньські історики називали імперію Камбуджадеша) та бірманський Паган) [宋史/卷489];
- розташовані на островах Індонезійського архіпелагу суматранську таласократію Шрівіджая (200-1400), яванське царство Кедірі (1042-1221) [宋史/卷489] і доісламський Бруней (кит. *Боні*);
- південноіндійську імперію Чолів [宋史/卷489];
- центральноазійські оазисні держави Хотан, Гаочан, Уйгурія-Кочо, Куча і Дуньхуан (кит. "Країна піску" *Шачжоу*) [宋史/卷490] та Тибетську імперію [宋史/卷492];
- існуючі на теренах Маньчжурії і Примор'я держави Дін'ань і Бохай [宋史/卷491];
- островні Японію і тайванське царство Люцю [宋史/卷491];
- а також достатньо віддалені, і тому маловідомі китацям Халіфат Аббасидів і окремо від нього Сельджуцький султанат та Візантійську імперію [宋史/卷490].

Завершують *Сунши* чотири сувої [宋史/卷493-496], в яких конспективно перераховані і дуже стисло охарактеризовані розташовані на південь і південний-захід від Китаю десятки "диких", "лісових", "водяних", "печерних" і "гірських" народів, які так і не вийшли на рівень цивілізації, а тому не виробили розвинених державних інститутів та функціонували в соціальних рамках племінних структур.

Таким чином, текстовий аналіз трьох створених в юаньські часи *чженши* дає підставу стверджувати наступне.

Попри суттєві відмінності в об'ємах зафіксованої інформації, усі три "династійні історії" мають тотожну структуру і вирізняються відносною м'якістю режиму владного цензурного контролю за роботою китайських хроністів, які їх безпосередньо писали. Опосередковано, сам факт написання паралельно з історією власне китайської імперії Сун ще двох легітимно визнаних офіційних "династійних історій" киданської держави Ляо і чжурчженської держави Цзінь як повноправних імперій мав підкреслювати легітимність монгольської династії Юань (1271-1368), що володарювала в "Піднебесній" на момент написання означених *чженши* і по аналогії з імператорами династій Ляо і Цзінь аргументувала в такий спосіб своє право на абсолютну легітимний імператорський статус законних "Синів Неба". А отже написання в юаньські часи одночасно трьох *чженши* мало

не лише зафіксувати офіційну історію попередніх династій, що вважалося у традиційному Китаї обов'язком кожної наступної династії, а й підкреслити права монгольських ханів на володарювання Китаєм як легітимних імператорів, оскільки історичний прецедент киданьських і чжурчженських імператорських династій обґрунтовував просту істину: легітимними "Синами Неба" в Китаї можуть бути не лише власне китайські династії, а й династії іншого етнічного походження (читай, монгольські Юань-Чінгізиди).

Введення матеріалів Ляоши, Цзіньши і Сунши до активного наукового обігу вітчизняної історичної синології дає можливість якісного розширення знань з політико-династійної, культурно-господарської і особливо персоналістичної складової історії означених імперій та їхніх сусідів протягом бурхливих століть, якими для Далекого Сходу виявилися X-XIII ст., а отже сприяє адекватнішому розумінню соціоісторичної еволюції, що його переживав протягом зазначеного періоду увесь Східноазійський регіон.

Список використаних джерел:

1. Е. Лун-ли. История государства киданей (Цидань го чжи): Пер. с кит. В. С. Таскина. – Москва: Наука, 1979. – 608 с.
2. 龔書鐸. 圖說元. – 台北: 知書房出版集團, 2007. – 共215頁 [Гун Шудо. Ілюстрована оповідь про Юань. – Тайбей: Чжишунфан чубань цзітуань, 2007. – 215 с.].
3. 劉兆祐, 江弘毅, 王祥齡, 熊琬, 蘇淑芬. 國學導讀. – 台北: 五南圖書出版股份有限公司, 2002. – 共853頁 [Лю Чжаолао, Цзян Хун'ї, Ван Сянлінь, Сюнь Вань, Су Шуфень. Читанка-путівник з вивчення батьківщини. – Тайбей: Унань тушу чубань гуфень юсянь гунси, 2002. – 853 с.].
4. 遼史. – 北京: 中華書局, 1974. – 共1588頁 [Ляоши: Історія Ляо. – Пекін: Чжунхуа шуцзюй, 1974. – 1588 с.].
5. 孫進己. 契丹史論著匯編. – 沈陽: 遼寧省社會科學院, 1988. – 共500頁 [Сунь Цзіньцзі. Збірка назв праць ханьських літописців. – Шеньян: Ляонін шеншехуї кесюеюань, 1988. – 500 с.].
6. 孫進己, 馮永謙, 蘇天鈞. 中國考古集成. – 北京: 北京出版社, 1997. – 東北卷: 遼. – 共300頁 [Сунь Цзіньцзі, Фен Юнцян, Су Тяньцзюнь. Завершена збірка китайських дослідників давнини. – Пекін: Бейцзін чубаньше, 1997. – Т. 14: [епоха] Ляо. – 300 с.].
7. 宋史. – 北京: 中國華僑出版社, 1999. – 共2377頁 [Сунши: Історія Сун. – Пекін: Чжунго хуацяо чубаньше, 1999. – 2377 с.].
8. 宋史. – 臺北: 成文出版社, 1971. – 共5859頁 [Сунши: Історія Сун. – Тайбей: Ченвень чубаньше, 1971. – 5859 с.].

V. Rubel, Doctor habil., Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"THE STANDARD HISTORIES" OF MONGOLIAN SUPREMACY ERA IN CHINA AS A PHENOMENON OF CLASSIC CHINESE HISTORICAL WRITING

During the reign of China's Mongolian Yuan dynasty (1271-1368) court historians wrote three "Standard Histories" (zhengshi) – "History of Liao" (Liaoshi), dedicated to the Khitan Liao Empire (907-1125), "History of Jin" (Jinshi), dedicated to the Jurchen Jin Empire (1115-1234), and the largest of all legitimate zhengshi "History of Song" (Songshi), dedicated to the Chinese Song empire (960-1279). Despite the differences in size of zhengshi (Liaoshi consists of more than 300 thousand characters, the text of Jinshi has got over 900 thousand characters and the greatest of "Standard histories" Songshi has got a volume of about 4 million characters), they are all written of the same time in the reign of the last Yuan emperor Toghtol Temür (Yuan Shun-di: 1333-1368), and chief curators of the project managers were the Yuan heads of government Toqto (1314-1356) and Alutu (?), who were not ethnic Han Chinese and therefore their Chinese language was poor. That provided the Chinese chroniclers, who immediately wrote these "Standard histories", a unique freedom from the authorities, which objectively minimized possibilities of censorship pressure on authors. It especially concerns Songshi that captures atrocities during the Mongol conquest of China in detail, sympathetically describes anti-Mongolian resistance heroes, who died but did not accept foreign rule. This suggests that "History of Song" is almost unique in the history of the official Chinese historiography work, pending the writing of which the maximum creative freedom, minimal supervision and censorship were given to the writers because the history was not written as ordered by the authorities, but as they understood the historical process themselves.

However, implicitly the fact of simultaneous writing of the history of the Chinese empire Song and two more legitimately recognized "Standard histories" of Khitan Liao State and Jurchen Jin State as empires fully worth "perpetuation" in some zhengshi was to emphasize the legitimacy of the Mongol Yuan Dynasty, which reigned in "Heaven" at the moment of writing of those zhengshi and by analogy with the emperors Liao and Jin dynasties in such way supported their right of legal status of imperial rulers as the "Sons of Heaven". Therefore, the simultaneous writing in the time of Yuan of three zhengshi should not only have fixed the official history of previous dynasties, what was considered in traditional China to be the responsibility of each subsequent dynasty, but it also should have emphasized the right to possess Mongolian khans of China as the legitimate emperors, as the historical precedent of the Khitan and Jurchen dynasties justified simple truth: the legitimate "Sons of Heaven" in China may be not only the Chinese dynasties, but dynasty of different ethnic origin (in this case – the Mongol Yuan Khans, Descent from Genghis Khan).

Key words: China, Historical writing, Standard Histories, Mongolian supremacy, Liáo shǐ, Jīn shǐ, Sòng shǐ.

9. 金史. – 上海: 汉语大词典出版社, 2004. – 共2273页 [Цзіньши: Історія Цзінь. – Шанхай: Ханьюй дацидянь чубаньше, 2004. – 2273 с.].

10. 家雄卫. – 影響中國的100本書. 台北: 太雅出版有限公司, 1994. – 共522页 [Цзя Сюньвей. Відображення [історії] Китаю у ста книгах. – Тайбей: Тайя чубань юсянь гунси 1994. – 522 с.].

11. 周峰. – 完顏亮評傳. 北京: 民族出版社, 2002. – 共282页 [Чжоу Фен. Повний опис життєписів з характеристиками. – Пекін: Мінцзю чубаньше, 2002. – 282 с.].

12. 元史. – 北京: 中華書局, 1976. – 共4678页 [Юаньши: Історія Юань. – Пекін: Чжунхуа шуцзюй, 1976. – 4678 с.].

References:

1. YE LUN-LI (1979). Istoriya gosudarstva kidaney (Tsidan' go chzhi): Per. s kit. V. S. TASKINA. Moskva: Nauka.
2. 龔書鐸 (2007). 圖說元. 台北: 知書房出版集團 [GONG SHUDUO (2007). Tushuo yuan. Táiběi: Zhī shūfáng chūbǎn jítuán].
3. 劉兆祐, 江弘毅, 王祥齡, 熊琬, 蘇淑芬 (2002). 國學導讀. 台北: 五南圖書出版股份有限公司 [LIU ZHAOYAU, JIANG HONGYI, WANG XIANGLING, XIONG WAN, SU SHUFEN (2002). Guoxue daodú. Táiběi: Wunán túshū chūbǎn gōngsī].
4. 遼史 (1974). 北京: 中華書局 [Liáo shǐ (1974). Běijīng. Zhōnghuá shūjū].
5. 孫進己 (1988). 契丹史論著匯編. 沈陽: 遼寧省社會科學院 [SUN JINJI (1988). Qidan shǐ lùnzhu huibiān. Shěnyáng: Liáoníng shěng shèhuì kēxuéyuàn].
6. 孫進己, 馮永謙, 蘇天鈞 (1997). 中國考古集成. 北京: 北京出版社. 東北卷: 遼 [SUN JINJI, FENG YONGQIAN, SU TIANJI (1997). Zhōngguó kǎogǔ jíchéng. Běijīng: Běijīng chūbǎn shè. Dōngběi juǎn: Liáo].
7. 宋史 (1999). 北京: 中國華僑出版社 [Sòng shǐ (1999). Běijīng: Zhōngguó huáqiao chūbǎn shè].
8. 宋史 (1971). 臺北: 成文出版社 [Sòng shǐ (1971). Táiběi: Chéngwén chūbǎn shè].
9. 金史 (2004). 上海: 汉语大词典出版社 [Jīn shǐ (2004). Shànghǎi: Hànyǔ dà cídiǎn chūbǎn shè].
10. 家雄卫 (1994). 影響中國的100本書. 台北: 太雅出版有限公司 [JIA XIONGWELI (1994). Yingxiang zhōngguó de 100 běnshū. Táiběi: Tai yā chūbǎn yǒuxiàn gōngsī].
11. 周峰 (2002). 完顏亮評傳. 北京: 民族出版社 [ZHOU FENG (2002). Wán yán liàng píngzhuàn. Běijīng: Mínzú chūbǎn shè].
12. 元史 (1976). 北京: 中華書局 [Yuán shǐ (1976). Běijīng. Zhōnghuá shūjū].

Надійшла до редколегії 14.02.17